

FELSEFE DÜNYASI

2008/1 Sayı: 47

YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR

ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu
Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Doç. Dr. İsmail KÖZ

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve
TÜBİTAK /ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ
P.K. 21 Yenışehir / ANKARA
Tel&Fax: 0.312 231 54 40

Fiyatı: 15 YTL (KDV Dahil)

Banka Hesap No:
Vakıfbank Kızılay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No: 11 Y.Mahalle / ANKARA
Tel: 0.312 354 91 31 (Pbx) • Fax: 0.312 354 91 32

KANT'IN DİN FELSEFESİNDE DOĞRU DİNİN ÖLÇÜTÜ ÜZERİNE

Dr. Aydın IŞIK*

GİRİŞ

Kant'ın din felsefesinde dinin doğruluğunu belirlemenin ölçütü üzerine yapılacak araştırma bizi onun tüm eserlerini hatta yazışmalarını da içerecek titiz bir çalışmaya sevk etmektedir. Çünkü Kant felsefesi, özelde ise din felsefesi sistemsel bir bütünlük arz eder; kısacası ya Kant felsefesini bir bütün olarak anlayacaksınız ya da anlayamayacaksınız. Bu yüzden sadece Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'nden hareketle onun agnostik hatta "metafizik namına ne varsa yıkan biri kişi" olduğu, sadece *Pratik Aklın Eleştirisi*'ne dayanarak onun "dini bir ahlakçı" ya da deist olduğu, sadece *Salt Aklın Sınırları İçerisinde Din*'e bakarak onun teolojik etik yaptığı veya bir teolog olduğunu savunmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Dolayısıyla "Kant Din Felsefesinde Doğru Dinin Ölçütü Üzerine" başlıklı makale kapsamında başarılabilirdiği kadarıyla Kant felsefi sistemi bir bütün dâhilinde anlaşılmasına gayret edilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. Kant Din Felsefesini Etkileyen Temeller

1.1. Pietizm ve Dini Eğitim: Kant din felsefesi üzerine onun Protestanlık ve pietist geçmişinin etkili olduğu iddia edilmektedir. Hatta pietist yetiştirilme etkisiyle Kant'ın popüler dini kültüre ve dini seremonilere şüpheci; kurumsal dini otoriteye karşı düşmanca bir tavır içinde olduğu söylenmektedir.¹ Bu yüzden Kant din felsefesine geçmeden önce pietizmin ne olduğu ve Kant'a ne dereceye kadar pietist diyebileceğimizin tahlil edilmesi gerekmektedir.

Pietizm, dışsal ritüellerden ziyade saf dinsel yaşama yönelmeyi hedefleyen ve belirli bir şemaya uygun hareket etmeyi ödev sayan Lutherci bir anlayışın adıdır. Pietizm genel anlamda bir dini hissi bağlılık tutumunu ifade etmek için kullanılan bir terimdir.² Kant'ın ailesi ve ilk gençlik yıllarındaki hocalarının büyük bir kısmı pietisttir. İşte bu bağlamda Kant gençliğini manevi pietist bir disiplin altında geçirmiş; belirli kural ve görevlere sıkı bir şekilde uymuştur.³ Kendisinin de belirttiği üzere manevi ilimlere ilgisini annesi yöneltmiş ve onun gerek yaşamını gerekse de felsefesini derinden etkilemiştir. "Annemi asla unutmayacağım... Çünkü benim içimde iyiliğin ilk tohumunu o ekip yetiştirmiştir; kalbimi doğanın etkilerine o açmıştır; benim kavrayışımı o uyandırıp

* Dr. D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi. aydindeu@gmail.com

¹ Bkz. Friedrich Paulsen, *Immanuel Kant, His Life and Doctrine*, Çev. J.E. Creighton and Albert Lefevre, Kessinger Publishing, Whitefish, 2007, s. 27-29.; Samuel Enoch Stumpf, *Philosophy:History&Problems*, S. Baskı, New York, 1994, s. 299

² E.S. Waterhouse, "Pietism", *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Ed. James Hasting, V. 10., T&T Clark Ltd., Edinburg, 1994, s. 6-7.; John Macquarrie, "Pietism", *The Encyclopedia of Philosophy*, Ed. Paul Edwards, V. 5-6., Macmillan Pub., New York, 1967, s. 311.

³ William Wallace, *Kant*, Batoche Books, London, 2000, s. 14-15.

geliştirmişti ve onun öğrettikleri yaşamımda daima olumlu bir etkiye sahip olmuştur".⁴

Kant, baba evindeki dinsel formunun (pietizm), daha sonraki ahlaksal görüşlerini içten etkileyen bir öge olduğunu kendisi de kabul eder. O, her zaman pietist inanca saygılı olmuş fakat pietizmin kendi iç çelişkilerini de çok erken fark etmiştir. Kant'a göre, pietizm, her şeyden önce bir iç huzura, hoşgörüye ve sevgiye dayanmasına rağmen en iyi pietistler bile hayatın içinde birbirlerine karşı saygıyı hemen elden bırakıvermektedir. Kant'ın dinin kurumsallaşmasına ve mekanikleşmesine karşı duyduğu tepki öylesine derindir ki, bunun neredeyse nefret boyutuna ulaştığı; hatta zamanla pietizmin de onun nefret ettiği kurumsallaşma ve dışsal ritüellerden nasibini aldığı söylenebilir. İşte bu bağlamda onun *Salt Aklın Sınırları İçerisinde Din* adlı kitabında sonradan kurumsallaştırılan ve görünür seremonilerle ilişkilendirilen pietizmi "kölece bir kafa yapısı [slavish]"⁵ olarak değerlendirdiğini görüyoruz.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Kant ilk gençlik yıllarında sıkı bir din eğitimi alarak yetişmiştir. Bu sıkı din eğitiminin akabinde o, her ne kadar "hekimliği" istemişse de kaydını "teoloji fakültesine" yaptırmış ve teoloji fakültesinden mezun olmuştur. Kant'ın hiçbir zaman teoloji fakültesine yakınlık duymadığı ve teolojiyi kendisine meslek olarak görmediği bilinmektedir. Kısacası o, asla "istekli bir teoloji öğrencisi" olmamıştır. Kant, teoloji eğitimi sırasında teorik ve kavramsal konularından ziyade manevi-ahlaki konular üzerine ilgi duymuştur.⁶ Görüldüğü kadarıyla Kant, çocukluk yıllarından üniversiteye kadar çok sağlam bir din eğitimi almış; söz konusu eğitim onun hem felsefi eserlerini hem de yaşamını doğrudan etkilemiş; hatta belirlemiştir denilebilir. Bahsedilen etki o kadar fazladır ki, öğrencileri Kant'ın derslerde kuramsal konularda bile meseleyi dini ve teolojik sorunlarla ilişkilendirerek işlediğini söylemektedirler.⁷

1.2. Aydınlanma: Kant'ın yaşadığı çağın (18 yy.) Almanya'sında filozof ve düşünürleri derinden etkileyen akım Aydınlanmadır. Aydınlanma filozofları, her şeyden önce hakikatin ilk belirleyicisi olarak aklı görmekte; aklın otoritesi altında imana değer biçmektedirler. Onlara göre akıl, dinden ahlaka, doğadan insani hallere kadar her şeyin doğrulayıcısı ve eleştiricisidir. Böyle bir düşünce örgüsü içerisinde akıl modern bilime büyük saltanat sağlamış; yaşam ve özgürlükler alanını daraltmış; insanlar arasında ahlak ve Tanrı'nın gücünü azaltmıştır. Bununla birlikte 18. yy. sonlarına doğru bazı filozoflar (mesela romantik filozoflar) aklın her şeyi belirlemede bir otorite olup olmadığını sorgulamaya başlamıştır.⁸ İşte Kant'ın yetiştiği Almanya'nın fikri havası neredeyse "akla iman" aşamasına ulaşmış bir çevreyi yansıtmaktadır. Elbette Kant da bu yeni yapılanmada aklın merkezi öneme sahip olup olmadığı düşüncesiyle yüzleşmiş; bir yandan Aydınlanma aklının savunusunu yaparken diğer yandan da aklın romantizm üzerine

⁴ Ernst Cassirer, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, Çev. Doğan Özlem, 2. Baskı, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 26

⁵ Kant, *Religion Within The Boundaries of Mere Reason*, Çev. George di Giovanni, Cambridge University Press, Cambridge, 1996a, s. 178.

⁶ E. Cassirer, *a.g.e.*, s. 33-36.

⁷ Copleston, *Kant*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1989, s. 338-341.; E. Cassirer, *a.g.e.*, s. 417-418.

⁸ Crane Brinton, "Enlightenment", *The Encyclopedia of Philosophy*, V. 1-2, Ed. Paul Edwards, Macmillan Pub., New York, 1967s. 519-525.

yaptığı saldırılara da kayıtsız kalmamıştır.

Kant, *Aydınlanma Nedir?* yazısında aydınlanmayı şöyle tarif eder: “Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu olgun olmama (immaturity) durumundan kurtulmadır. Olgun olmama insanın başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kendi anlayışını kullanamamasıdır. Bu olgun olmama durumuna insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aranmalıdır. Bu yüzden aklını kendin kullanma cesaretini göster; sözü şimdi Aydınlanmanın parolasıdır.”⁹

Kant, Aydınlanma düşüncesine ılımlı yaklaşmasına rağmen o da akla sarsılmaz bir şekilde inanmakta ve aklın belirleyici bir otorite olduğunu düşünmektedir: “Benim yerime düşünen bir kitabım, vicdanımın yerini tutan bir din adamım, perhizim ile ilgilenerek sağlığım için karar veren bir doktorum oldu mu, zahmete katlanmama hiç gerek kalmaz artık”.¹⁰ “İnsanlığın bir bütün olarak başkalarının rehberliği olmaksızın dinsel konularda kendi aklını iyi bir biçimde ve güvenilir bir şekilde kullanmasını sağlayacak ya da bu duruma getirilebilmesi için kat edilecek daha çok yolumuz var”¹¹. Kant, Aydınlanma felsefesinin etkisi altında “Ne var ki her yandan Aklınızı kullanmayın!” diye bağırıldığını işitiyorum. Subay, ‘Düşünme, eğitimini yap!’, maliyeci ‘düşünme, vergini öde!’, din adamı ‘düşünme, inan!’ diyorlar... (Fakat siz) İstedığınız kadar ve istediğiniz konular üzerinde düşünün...”¹² demektedir.

Aydınlanma ve çocukluk dönemi din eğitiminin (pietizm) Kant din felsefesini doğrudan etkilediği kesindir. Bizim bu makale kapsamındaki amacımız Kant’ın eserlerinde piteizm ve aydınlanmanın izlerini aramak değil; onun din felsefesinde doğru dine nasıl bir ölçüt getirdiğini tartışmaktır. Bu nedenle, Kant’ın din felsefesini etkileyen söz konusu iki düşünce akımının tahlilinden sonra şimdi Kant’ın din felsefesinin incelemeye geçebiliriz.

2. Kant Din Felsefesi

Bilindiği üzere Kant felsefesi şu üç soruya cevap aramaktadır: “Neyi bilebilirim?”, “Ne yapmam gerekir?” ve “Neyi arzulayabilirim?”. Bu üç soruya verilen cevaplar onun felsefi sistemini de belirleyen öğelerdir. Kant, “neyi bilebilirim” *Salt Aklın Eleştirisi* ile “neyi yapmam gerek” sorusunu ise *ahlak metafiziğini içeren birkaç kitapla**, “neyi arzulayabilirim” sorusunu ise *Salt Aklın Sınırları İçerisinde Din* adlı eserleriyle açıklamaya çalışır. Her bir çalışma veya eleştiri onu diğerine yöneltmiş; dolayısıyla da Kant felsefi sistemi bir bütünün kavranması şeklini almıştır.

Kant, daha ilk Eleştirisi’nin (*Salt Aklın Eleştirisi*) önsözünde amacını açık bir şekilde ortaya koyar: “İnanca yer açabilmek için bilgiyi bir yana atmak zorunda kaldım”.¹³

⁹ Kant, *An Answer to the Question: What is Enlightenment?*, s. 2. eserver.org/philosophy/kant

¹⁰ Kant, *a.g.e.*, s. 2.

¹¹ Kant, *a.g.e.*, s. 2.

¹² Kant, *a.g.e.*, s. 3.

* Bu kitaplar, *Prolegomena to Any Future Metaphysics, Fundamental Principles of the Metaphysics of Moral, Critique of Practical Reason ve Metaphysics of Ethics*’dir.

¹³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1993, B XXX, Önsöz’den naklen.

Kant, bunu neden söylemektedir? İnkâr ettiği ya da bir yana atmış olduğu “bilgi” ile o neyi kastetmektedir? Kant’a göre, bilgilerimiz tecrübelerle başlamış olsa da, tecrübeden hareketle inşa edilmemektedir.¹⁴ Burada Kant’ın söylediği şey, tecrübenin insan bilgisi için zorunluluğu (tecrübe yoksa insan bilgisi de olmaz), fakat tecrübenin bilgi için yeterli olmadığıdır. Çünkü bilginin imkânı için tecrübeye bir form veya yapı da eklenmelidir. İçeriğe ancak, insan zihniyle form ve yapı kazandırılır. Kant, bu bağlamda “algısız kavramaların boş, kavramsız algıların ise kör” olduğunu belirtir.¹⁵ Ona göre, insan bilgisi iki gerekli şarta bağlıdır: Zihinle elde edilen formlar, duyuyla elde edilen içerikler. Bu ikisi olmadan bilgi imkânsızdır. Bütün insan bilgisi, kategorilere dayanır ve kategoriler olmadan hiçbir şey bilinemez.¹⁶ Bu ise görünen dünya ile görünmeyen dünyanın ayrılması demektir. Kant, insan bilgisinin asla gerçek dünya veya numenler dünyası ile kontak kuramayacağı kanaatindedir. Bizler ancak anlığımızın kategorileriyle desteklenen fenomenler dünyasını bilebiliriz. Çünkü bilgi sadece zihnin a priori kategorileriyle desteklenen şeylerde mümkündür, dolayısıyla da gerçek dünya (numenler dünyası) bilinemez. Buradan hareketle Kant, inanca bilgi kılıfı giydirmek olarak nitelendirdiği dogmatik inanç ve inançsızlığı reddeder.¹⁷

Görüldüğü üzere ahlak, iman, vahiy ve din gibi konular numenler alanına ait olup bize sentetik a priori tarzda bilgi vermezler. İşte bu bağlamda Kant’ın “inanca yer açabilmek için bilgiyi inkâr ettim veya bir yana koydum” ifadesi önem arz eder. Bu onun metafiziğe ve hürriyete kapı açabilmek için bilgiyi inkâr etmesi demektir. Kant’a göre, Mutlağa açılan biricik/tek kapı ahlaktr.¹⁸ O, *Salt Aklın Eleştirisi*’nde duylardan hareketle akla yükselirken, *Pratik Aklın Eleştirisi*’nde bunun tam tersi bir yol izler ve bu sefer akıldan duylara inmeye çalışır. Bu şekilde Kant, ahlaki her türlü sezgiden, tecrübeden ve motivasyonlardan arındırmak istemektedir: “Dünyanın hiçbir yerinde, hatta dünyanın dışında bile var olan şeyler arasında iyi istenç (guter Wille) kadar kayıtsız ve şartsız iyi bir şey yoktur.”¹⁹ Demek oluyor ki ahlaki davranışta asıl olan hedefe ulaşmak değil, bilakis tüm eyleme refakat eden iyi niyettir. İyi niyet bizatihi kendi başına gayedir; tüm gayelerin asıl gayesidir.

Kant, ahlak metafiziğini geliştirirken ahlaki yasa ona aynı zamanda *summum bonum*’den yüksek iyiyi geliştirmeyi de buyurmaktadır. Bu pratik aklın bize mutluluğa sebep olan erdemi amaçlamayı buyurmasıdır. *Summum bonum*, “mutlulukla daha doğru-

¹⁴ Kant, *a.g.e.*, B 1-2.

¹⁵ Kant, *a.g.e.*, A 103-106; A 112.

¹⁶ Kant, *a.g.e.*, B 102-107; B 144-159. Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, Çev. İoanna Kuçuradi, Yusuf Ömek, 2. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1995, s. 24.

¹⁷ Kant, 1996a, s. 72.; Kant, 1991, B 344-345.

¹⁸ Kant, *Lectures on The Philosophical Doctrine of Religion*, Çev. Allen W. Wood, (Religion and Rational Theology’nin içinde) Cambridge University Press, Cambridge, 1996b, s. 407 veya 28:1078.

¹⁹ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, -Füsun Akatlı, 3. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1999, s. 69,79. Ayrıca Bkz. Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 45. “Kendi varoluşu mutlak bir değere sahip olan, kendisi amaç olan...” Schopenhauer’a göre, “Bizzat bir gaye olarak var olmak” ifadesi başlı başına bir zırvadır ve bir *contradictio in adjecto*’dur. Çünkü kendi kendine gaye asla mevcut değildir. Bu uzun boylu cüce demeye benzer”. Bkz. Senail Özkan, *Schopenhauer*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 346-347.

su mutlu olmaya layık olma ile ahlakın birleşmesi²⁰dir. Kant, en yüksek iyinin ancak akıl dünyasında gerçekleşebileceğini; erdem ve mutluluğu birbirine ancak Tanrı'nın bağlayabileceğine inanır.²¹ Dolayısıyla da Tanrı ve ruhun ölümsüzlüğü gibi kavramlar saf pratik aklın postulları olarak kabul edilir. Fakat ahlaki temellendirmek için bu kavramlara gerek olmadığı gibi, Kant, *summum bonum* geliştirme ödevinin Tanrı kavramına kadar genişletilmesini de bir zorunluluk olarak sunmaz. Bu sadece bizlerin erdem ve mutluluğu birleştirme "ümidimizden" kaynaklanmaktadır. Kant, erdemin mutluluk ile tamamlanmasının ancak Tanrı aracılığıyla olabileceğine inanmakta, insanların mutluluğa değer olmalarını onlara ancak Tanrı'nın bağışlayabileceğini iddia etmektedir.²² İşte burada "mutluluk umudu" ve Tanrı postulatına *inanç* bizi dine ve teolojiye ulaştırmaktadır.

Görüldüğü üzere Kant, ahlak metafiziğini iyilik postulatına, yani Tanrı'ya dayandırmakta ve "Tanrı yoksa en yüksek iyinin gerçekleşebilmesi mümkün değildir"²³ demektedir. Kant'ın ahlaki kurgusunu sonunda Tanrı'ya dayandırması, onun ahlaki rölativizmden kurtulma çabası olarak da yorumlanabilir. Fakat gerçekte, Kant, Tanrı postulatını ahlak kanununun genel geçerliği için değil, en yüksek iyinin gerçekleşmesinin "ümidi" için kabul eder; yani o, ahlak kanununu temellendirmek için Tanrı'ya dayanmaz, fakat var olan ahlak kanunundan hareketle Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışır. Kısacası, ahlaki sistem, Tanrı'dan hareketle ortaya konulmaz, ahlaktan hareketle Tanrı'nın var olması "ümit" edilir ve burada belirleyici olan din, vahiy ve teolojik etik değil pratik akıldır. İşte bu bağlamda Kant'ın üçüncü sorusuyla, yani "Neyi umut edebilirim?" sorusuyla karşılaşırız ki; o da bizi *Salt Aklın Sınırları İçinde Din'e* götürür.

Kant, *Salt Aklın Sınırları İçinde Din* adlı eserinin (ikinci baskının) önsözünde temel amacının ahlak dininin (salt akıl dininin) vahyedilmiş din veya tarihsel din diye ifade edilen şeyle aynı veya benzer olup olmadığını belirlemeye çalışmak olduğunu söyler. O, burada Kutsal Kitap ve aklın niçin ve nasıl bir olabileceklerini gösterme teşebbüsünde bulunur: "Onlardan birini takip eden diğerine uymakta başarısız olmayacaktır".²⁴

2.1. Yanlış ve Doğru Din

Kant, ahlaki kontrolü altında tutuğuna inanılan kurumsal imana dayanan pratiklerin içerisinde Tanrı'ya saygı olduğu düşüncesinin yanlış bir kabulü yansıttığını ifade eder. Kant, bu pratiklerin "ahlaki olmadığını/non-moral" ve dinin kabuğu olduğunu düşünür, yani ona göre bu pratikler bizatihi ahlaki olmayan fakat bazen bir ahlaki gaye ile ilişkilendirilebilen bizim ampirik dinimiz içerisinde bulunan aktivitelerdir. Kant'a göre, söz konusu pratikler bizlere oldukça cazip gelse de, bizzat bu pratiklerin amacının Tanrı'yı hoşnut kılmak olması sebebiyle sonuçta hiçbir ahlaki değeri yoktur; asla ahlaki iyi ve kötü olarak kabul edilemezler.²⁵ Çünkü bu pratikler kendi başlarına bir ahlaki değere sahip değildirler;

²⁰ Kant, 1999, s. 121.

²¹ Kant, 1999, s. 136.

²² Bkz. Kant, 1996a, s. 110. "Biz insanlara değil Tanrı'ya itaat etmeliyiz"; - Kant, a.g.e. s. 88-89;113 "Bize bağlı olan her şey yoluyla ilerlemeli ve Kral'ın vermesi için dua etmeliyiz",

²³ Kant, 1999, s.142-143.

²⁴ Kant, 1996a s. 40.

²⁵ Kant, a.g.e., s. 142-143.

dolayısıyla bu, bizler onları kendi kendilerine yeter olarak görmediğimiz müddetçe ahlaki iyiye onlar vasıtasıyla asla ulaşamayacağız demektir. Kant, işte bu görünürde olan pratiklere “dinin kabuğu”, “yanlış din” veya “dinsel yanlışlama”²⁶ der. Söz konusu pratiklerin ahlaka yönelmede bir etkisi bulunma olasılığına rağmen; bu pratiklerin gerçekte ahlaki bir değeri olmayıp onlara ahlaki değer ve ahlaki gayeyi bizler yükleriz. Yoksa bu pratiklerin bizzat kendiliklerinden kaynaklanan bir ahlaki değerleri yoktur. Ahlaki olmayan bu dinsel aktiviteler bazen ahlaki onaylayabilir veya meşrulaştırabilirler; hatta bizlerde ahlaki istekler uyandırmaları bakımından doğru dinin bir parçası olarak da görülebilirler. Kant’a göre, onları ahlak kanunumuzun ödevini destekleyen bir vasıta olarak ya da Tanrı’ya saygının bir vasıtası olarak kullanmanın bir sakınca yoktur.²⁷

Doğru din, salt ahlaki yargımızın ve aklımızın bir manifestosudur.²⁸ Kant’a göre, kurumsal pratikler ve ampirik dinin bazı özelliklerinin doğru dinde de bulunması/bulunabilirliği bizzat isteğe bağlı ve rastlantısal bir şeydir. Bu pratiklerin hiçbiri genel anlamda Tanrı’ya hizmet için temel değildirler; çünkü söz konusu pratikler sadece onların ilahi olduğunu kabul eden bir kilisenin veya bir otoritenin himayesinde yapılır ve birey olarak insanı sınırlandırır. Oysa doğru din, doğal olarak Tanrı’ya saygı olan akıl vasıtasıyla bize vahyedilmiş (tarihsel vahiy değil/içimizdeki ahlak yasası) olanı ve hiçbir şarta bağlı olmayan pratiksel prensipleri ve onların kanunlarını kapsar. Söz konusu kanunlar ve prensipler bizzat Tanrı’nın Kendisi istediği için ve Tanrı’ya hizmetin bir manifestosu oldukları için evrenselirdir. Başka bir deyişle doğru dini, içimizdeki ahlak yasasına itaatimiz olarak ifade edebiliriz. Kant aslında bir tek doğru din olduğuna inanmakta; fakat doğru din de dâhil tüm dinlerin gizemliliğe açık olduğunu iddia etmektedir. Çünkü Tanrı ya da Aşkın Varlık hiçbir din tarafından kuşatılmayan ve kavranamayandır. Doğru din, bizzat ahlakın kendisini ilk kaynak olarak kabul eder; başka bir şeyi değil. Bizim görevimiz, söz konusu vazifemizin veya ödevimizin farkında olmamızdır. Bunu kabul etmekle, ilk olarak bir ahlaki görevi yerine getirmiş; özgürlüğe dayanarak Tanrı’ya yönelmiş oluruz. Üstelik bizim ahlak yasasına itaatimiz, dolayısıyla da doğru dine karşı olan davranışlarımız, dini pratiklerin üzerinde daha öncelikli bir yer alarak her daim baki kalır.²⁹

Bu noktada Kant, doğru din ile yanlış din arasında bir ayrım yapılabileceğini düşünmektedir. Ona göre, ahlaki olmayan aktivitelere dayanan çeşitli dinler ve görünür (visible) kiliselerimizi/dini kurumlarımızı inşa etmekle bizler bu ayrımı zaten gerçekleştirilmekteyiz. Yani bizler ahlakımızı dini aktivitelerin çekiciliğine dayandırma hatasını işlemek suretiyle zaten ahlak açısından ahlaki olmayan ve keyfi bir şey yapmış oluruz. Fakat Kant için bu dini aktivitelerin ahlak içerisinde bazı amaçlara ulaşmada bir yararının olmadığı anlamına gelmemelidir. Kant’ın bu konudaki yaklaşımının nedeni, onun ahlakın birincil temel olduğundan emin olmayı istemesidir. Kant, ahlakın dinin kaynağını da kapsadığından emin olmak istemekte; her dini aktiviteyi kendisini motive eden bir ahlak zeminine

²⁶ Kant, *a.g.e.*, s. 128.

²⁷ Kant, *a.g.*, s. 118.

²⁸ Kant, *a.g.e.*, s. 153-154.

²⁹ Kant, *a.g.e.*, s. 109-110;161.; 181.

dayandırmaya çalışmaktadır. Kısacası dini aktiviteler asla bizzat kendileri için değil, ahlak kanuna ulaşmak için yapılmalıdır. Böylece Kant'a göre, bizler evrensel olan ahlak, akıl ve Tanrı'nın rehberliğinde doğru dine karşı nihai davranışlarımızı kaybetmemiş oluruz.³⁰ Yukarıda da bahsedildiği üzere Kant'ın söz konusu pratikleri koruma hususunda dikkatli davranması bu pratiklerin içerisinde ahlaki prensipleri amaç edinmiş şeylerin olabileceği inancını taşımasındandır. Bununla birlikte Kant, genel bir kanaat olarak kurumsal dindeki ritüellerin yapmacık ve çoğu zaman da ahlaki prensiplere yönlendirici olmadığını düşünmektedir.

Kant, din içerisindeki ritüellere o kadar karşıdır ki, en mükemmel din olduğunu iddia ettiği Hıristiyanlığı bile içinde barındırdığı ritüeller bakımından paganizmle karşılaştırır ve kilisenin, doğmaları temel dini inanç olarak sunduğu için belirli miktarda paganizmi içerdiğini; paganizmi de dinin harici sunuluşunun en belirgin örneği olarak düşünebileceğimizi söyler: "Bir Tungus şamanı ile Avrupalı bir kilise adamı arasında ..[yani]sabah 'Bana kıyma!' diye dua ederek kafasına bir ayı postunun pençelerini geçiren bütünüyle duysal bir Mongol ile Connecticut'taki yücelikli puritan arasında hiç kuşkusuz tavırlarda büyük bir ayırım olmasına rağmen inanma ilkesinde bir fark yoktur; çünkü [ikisi de] Tanrıya ibadetle (belli bağlayıcı önermelere inanma ya da çeşitli keyfi tapınmalara girişme gibi)kendilerini daha iyi bir insan yapmayan şeyleri tatbik etmektedirler".³¹

Kant'ın dini ritüelleri gayri ahlaki bir form olarak gördüğü açıktır: "Çocukların dua kalıpları ezberlemelerine izin vermenin hiçbir faydası yoktur; bu sadece sahte-yanlış bir dindarlık anlayışı oluşturur. Tanrıyı doğru şekilde tazim etmek O'nun İradesine uygun hareket etmekle olur ve çocuklara yapmalarını öğretmemiz gereken şey (işte) budur".³² "İnsanlar Tanrı'ya tanrısal yasanın nasıl gerçekleştiğini düşünmeksizin, -evet hatta kudretini, hikmetini, vb. bilip araştırmaksızın- O'na hamd ve övgü... ile kulluk edeceklerdir. Bu tür insanların vicdanları için bu ilahileri söylemeleri bir afyon ve üzerinde rahat/sükûn içinde uykuya dalabildikleri bir yastıktır".³³

İşte bu bağlamda Kant mucizeleri ele alır ve bilge kişilerin "mucize türünden şeylerin olduğunu, fakat onların yaşam içerisinde kendilerini ilgilendirmediği şeklindeki teoriye inandıklarını"³⁴ belirtir. Kant, mucize düşüncesinin tarihsel din içerisinde olumlu işlevi olmasına rağmen yani mucizelerin mümkünlüğüne rağmen onlara "güvenilmemesi" gerektiğini düşünmektedir. Çünkü ahlaksal yasaya uymamız için dışarıdan bir zorlamaya gerek yoktur; geçmişte bu tür çarelere ihtiyaç hissetmiş olan gerçek din, şimdi buradadır ve bundan öteye de kendini rasyonel temeller üzerinde devam ettirebilir.³⁵

Kant, evrenin güzelliği ve kusursuz düzenliliğiyle birlikte içimizdeki ahlak yasasının bir tür mucize olduğuna inanır. Kant'a göre, evren mucize ile doludur ama bu tarihsel hikâyeye-

³⁰ Bkz. Kant, *a.g.e.*, s. 185-187. "...içimizde aramız gerekeni pasif bir biçimde yukarıdan beklemenin tembelliğine vermiş oluruz..."

³¹ Kant, *a.g.e.*, s.171.

³² Kant, *Eğitim Üzerine*, Çev. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 120.

³³ Kant, *a.g.e.*, s. 120

³⁴ Kant, 1996a, s. 159.

³⁵ Kant, 1996a, s. 159; 98-101.

re dayanan bir mucize değil, bir akıl mucizesidir. Varlığın tanrısallığı için kanıt ve mühür, doğa yasalarının dışında değil, tersine bizzat bu yasaların genellik ve sarsılmaz geçerliliğinde yatmaktadır. “Evrenin güzelliğinden ve kusursuz düzeninden kalkılıp onun Yüce Ahlaklı bir Yaratıcısı olduğunu kabul etmeye yönelen kanıtların büyük değerini biliyor ve bu konudaki her türlü inanca karşı konulmadaki sürece, bu yadsınamaz sebeplerin benimseneceğini düşünüyorum. Ama ne var ki din savunucularının bu sebepleri natüralistlerle tartışmalarında kötü bir tarzda kullanılarak ve gereksiz yere görüşlerinin zayıf yanlarını ileri sürerek devam ettirdiklerini belirtiyorum”.³⁶

2.2. Teoloji, Ahlak ve Din

Yanlış ve doğru din arasında açık ve seçik bir ayırım yapmak için Kant’ın teoloji, ahlak ve din arasında nasıl bir ayırım yaptığını da tahlil etmemiz gerekmektedir. Bu farkı Kant’ta anlamak için de *Salt Aklın Sınırları İçinde Din* kitabının ilk baskısının önsözünde onun tarafından savunulan şu cümleyi incelemeye tabi tutmalıyız:

“[A]hlak... kendi ödevini kendinden hareketle kavrayan insandan başka bir fikre ihtiyaç duymaksızın ayakta durur ve o bizzat (ahlak) kanunundan başka bir şeye de yönelmez. Bu yüzden kendi kendisine dayanan ahlak hiçbir şekilde dine ihtiyaç duymaz... Fakat her ne kadar o iradenin önsel olarak belirlediği bir gayeye ihtiyaç duymasa da, onun bir gaye ile ilişkilendirilmesi gerekliliği de oldukça muhtemeldir. Fakat ahlak temel olarak başka bir şeye ihtiyaç duymaz. O, kaçınılmaz bir şekilde belirli bir gayeye uygun maksimlerin sonucunu benimseyebilir... Ahlak bu yüzden kesinlikle dine rehberlik eder ve o bizzat Güçlü Ahlakı Kanun Koyucu [insanın dışında] fikrine kadar genişler”³⁷

Bu savunum içerisinde Kant’ın dini sistemini tam anlamıyla görmek mümkündür. Kant, her ne kadar ahlakın kendisini açıklamak için dine ihtiyaç duymadığını söylese de şayet sadece ahlakın sınırları içinde kalınacak olunursa bu ahlakın nihai gayesinin ve sonu/sonucunun gerçekleşmeyeceği demektir; ahlakın dine doğru genişlemesiyle de din ile ahlak arasında bir ilişki kurulmuş olacaktır. Kant ahlak felsefesinin sadece ahlaka dayanarak ahlaki algının “gayesine” ulaşması mümkün değildir. Yukarıdaki metinde de görüldüğü üzere Kant, ahlakın *temeli* ve ahlakın *gayesi* arasında bir ayırım yapmaktadır. Gerçekte ahlakın “temeli” bizzat onun kendi kendine yeterliliğinden yani insanın pratik aklından veya insanın kendi içinde olandan (içimizdeki ahlak yasası) kaynaklanır. Kant’a göre, bizler içimizdeki ahlak yasaısına uyarak ödevlerimizi yerine getiririz. Bununla birlikte ahlakın sonucuna saygıyla da “bizim yapabildiğimiz şeyin içindeki yetersizliği” kabul etmiş oluruz. Dolayısıyla bizler ahlakın ötesine taşarak “Yüksek Yardımcı (Higher Assistance)” veya “Güçlü Ahlakı Kanun Koyucu” ya ihtiyaç duyarız; çünkü ancak O, bizim mükemmel ahlakımızın nihai gayesini tamamlayabilir. “Yüksek Yardımcı” pratik aklımızın ötesinde (aklımızın dışında olmamasına rağmen) ya da bizim için ulaşılamaz olandır, bununla birlikte bizler ahlakta daha fazla şeyi ya da ahlakın sınırlarını aşan “başka şeyleri”³⁸ keşfedebileceğimiz umidini de taşımamız. Kant için bu “başka şeyler”

³⁶ Kant, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, Çev. Seçkin Cılızoğlu, Havass Yayınları, İstanbul, 1982, s. 38-39.

³⁷ Kant, 1996a, s. 3-6.

³⁸ Kant, 1996a, s. 35. “Morality leads inevitably to religion, and through religion it extends itself”

dindir ve ahlak bizzat kendisinin ötesinde Tanrı fikrine doğru genişler. İşte bu şekliyle, “ahlak kaçınılmaz bir şekilde dine yol gösterir ve öncülük eder”. Burada Kant’ın “Yüksek Yardımcı” veya “Tanrı” konutlamasıyla/postulasıyla pratik ve teorik akıl arasında açılmış olan uçuruma bir köprü inşa etmeye çalıştığı açıktır.

Kant ahlak metafiziğinde görüldüğü üzere ahlak “son amaç” veya “insanın nihai amacı”dır; bu anlamıyla da ahlak insani ilgilere en büyük hizmeti sunmaktadır. Bununla birlikte, insanlığa en iyi hizmeti yerine getiren ahlakın, ahlaki amacımızın gerçekleştirilmesi için en iyi şekilde tamamlanması gerekmektedir. Bu yüzden bizler şayet ahlak kendisinin teolojik amacını tamamlamak istiyorsa; burada “insanlığın dışında” bir şey olarak ahlakı; yani sadece bir gereklilik olarak değil, bizzat bir gerçeklik olarak Tanrı fikrini kabul etmeliyiz. Bizler ancak bize rehberlik eden ve amacımızı paylaşan bir Varlık düşünmekle ahlaki mükemmelliğe ulaşmayı umabiliriz. Kant için Tanrı fikri ancak din vasıtasıyla düşünülür/düşünülebilir, böylece *ahlakın gayesi dinin gerçekliğinin zeminini* oluşturur. Bununla birlikte Kant’ın, dinin ahlakın bir alt kategorisi ve ahlakla aynı olduğunu asla önermediğine de dikkat edilmelidir. Burada Kant aslında pratiksel bir temel olarak ahlakın kendi kendine yeter olduğuna inanmakta; fakat Tanrı postulatını sadece ahlakın gayesi açısından onamaktadır. Kısacası ileri sürülen şey, temel (ahlak) ve sonuç (teoloji)un birlikte din olduğudur (Ahlak+Teoloji=Din).

Bütün bunlara rağmen Kant’a göre, insanın ahlakı “temellendirme” hususunda kendisi dışında “başka bir şeyin” (Tanrı’nın) yardımcı olamayacağını bilmesi gerekir. O, böyle bir yardım ihtiyacını kendinde hissettiği sürece, en azından kendine karşı suçlu olacaktır; çünkü dışarıdan gelecek yardım insanın ahlaklılığını sağlayacak hiçbir ikame edici değere sahip değildir: “O halde ahlaklılığın, kendi açısından dine ihtiyacı yoktur; tersine ahlaklılık için saf pratik akıl yeterlidir... Bunun tanınmadığı, ahlaklılığın temellerinin dinsel tasarımlara ve bu tasarımların etkisine sokulduğu yerde, yalnızca etiğin saf temel düşünceleri değil, dinin saf düşünceleri de oluşmaz. Ve burada Tanrıya hizmet bir ikinci elden hizmete dönüşür.”³⁹

2.3. Kant’ın Din Tanımı: Vahyedilmiş ve Doğal Din

Kant din felsefesinde -dinin doğruluğunun ölçütü tartışmasında- öncelik her ne kadar ahlak, din ve teoloji arasındaki ayrımı ayırdıysa da bu ayırımın tam anlamıyla yapılabilmesi için Kant’ın *Salt Akılın Sınırları İçinde Din* adlı eserinde vermiş olduğu din tanımının da tahlil edilmesi gerekmektedir: “Din, tüm ödevlerin ilahi emirler olarak kabul edilmesidir. Ben bir şeyi ödevim olarak kabul etmeden önce onun ilahi bir emir olduğunu biliyorsam bu dine vahyedilmiş din; bunun tam aksi şekilde bir şeyi ilahi emir olarak kabul etmeden önce ödevim olarak biliyorsam bu dine de natürel/doğal din denir.”⁴⁰

Kant’a göre, vahyedilmiş dinde emre bir ödev olarak itaat etmeden önce onun Tanrı’dan geldiğinin ve ilahi olduğunun daha işin başında bilinme zorunluluğu vardır. Vahyedilmiş din, Tanrı düşüncesinin ve ödevlerimizin Tanrı’nın emirleri kabul edilen Kutsal kitaptaki hikâyeler ve pratikler vasıtasıyla anlaşılabilceğini ifade eder. Bizler

³⁹ Kant, 1996a., s. 164-170.

⁴⁰ Kant, a.g.e., s. 153.

hikâye ve pratikleri Tanrı'dan gelen emirler olarak gördüğümüz için yaparız; böylece ödevlerimiz ve ahlak, din üzerine veya vahyedildiğine inanılan Tanrı fikri üzerine dayandırılmış olur. Kısacası ahlakımız Tanrı'nın bizden emrettiği şeylere itaat etmemizi isteyen şeyleri gösteren hikâyeler ve pratikler üzerine inşa edilir. Ahlakın kutsal metinlerdeki önermeler veya hikâyeler üzerine dayandırılması Kutsal Kitap yorumlarının farklılığı düşünüldüğünde problemlili bir hal alacaktır. Kant, böyle bir durumda hem ahlakın hem de dinin zarar göreceğine inanmaktadır.⁴¹

Kant'ın *Din* kitabında çok açık bir tarzda olmasa da iki vahiyden bahsettiği görülmektedir. Daha sonra Kant, *Lectures*'da bu ayrımı daha da netleştirecek ve vahiy meselesine bir bölüm ayıracaktır. Ona göre, vahiy ikiye ayrılır: İçsel (inner) ve dışsal (outer). Dışsal vahiy de ikiye ayrılır: Hem işler (works); hem de kelimeler (words) vasıtasıyla olan vahiy. İçsel ilahi vahiy Tanrı'nın bize aklımız vasıtasıyla vahyettiğidir; ki bu vahiy diğer bütün vahiylerden önce olanıdır; o aynı zamanda dışsal vahiy kestirmek için de hizmet eder. "İçsel vahiy, bir dışsal vahiyin gerçekten Tanrı'dan olup olmadığını anlamam[ız] için mihenk taşıdır ve ancak içsel vahiy [bize] O'na uygun kavramları verir".⁴² Yukarıda gördüğümüz üzere dışsal vahiyin yardımına akıl sevk edilmediği müddetçe dışsal vahiyin doğası asla Tanrı kavramını eksiksiz olarak belirleyemeyecektir. Kant'ın ifadesiyle "sadece ahlak Tanrı kavramını belirlemek için bize imkân sağlayabilir".⁴³

Kant, Hıristiyan doktrinlerinin "...insanların Aşkın Varlıkla olan ahlaki ilişkisini açığa çıkardığını"⁴⁴; fakat Tanrı'nın doktrinleri vasıta kılmaksızın "Kendi İradesini ahlaki yasa yoluyla yeterli olarak vahyettiğini"⁴⁵ söyler. Görüldüğü üzere Kant ahlaki yasa yoluyla vahyetme ile tarihin belirli döneminde vahyetmeyi birbirinden ayırmaktadır: "Hiçbir şey rasyonel vahiy veya "inner"/içimizdeki vahiyle uyuma sevk edilmedikçe [onun] mükemmel ahlaki bir Tanrı'nın gerçek vahiy olması mümkün değildir".⁴⁶

Kant için tarihin rastlantısal gerçekleri aklın zaruri gerçeklerinin delili olamazlar; bu yüzden o tarihte olanı, akıl formlarına göre yargılar. Kant, nihai ölçüt olarak aklı görmekte, dışsal/özel vahiyin insanların akıl yoluyla öğrenebileceklerini tarihsel iletişim yoluyla öğrettiğini düşünmektedir. Şayet tarihi vahiy ile ahlak arasında bir gerilim olursa otorite akılda, Kant'ın tabiriyle pratik akıldadır. Kant, tarihin ve tarihsel olanın sadece resmedebileceğine inanmakta; onun doğruluğunun tesadüfi olabileceğini düşünmektedir.⁴⁷

Doğal din ise tam aksi bir şekilde bizzat ahlaki temel alır ve bir şeyin ilahi bir emir olarak kabul edilmeden önce onun bir ödev olduğunun bilinmesini gerekli kılar. Doğal din, ahlaki olanı veya ödevlerimizi bizzat içimizde bulunan ahlak yasasının buyurduğunu savunur ve pratik akla dayanır. Doğal din açısından kurumsal iman ve vahiy, ödevle-

⁴¹ Kant, *a.g.e.*, s. 153-158.

⁴² Kant, *1996b*, s. 28:1118

⁴³ Kant, *a.g.e.*, s.28: 1073.

⁴⁴ Kant, *1996a*, s. 142-143.

⁴⁵ Kant, *a.g.e.*, s. 145.

⁴⁶ Kant, *1996b*, s. 28:1118-1119.

⁴⁷ Kant, *The Conflicts of The Faculties*, Çev. Mary J. Gregor ve Robert Anchor, (Religion and Rational Theology içinde), Cambridge University Press, Cambridge, 1996c, s. 7: 64-69. Ayrıca bkz. Kant, *1996a*, s. 135; 138; 167.

rimizin ne olduğunu bilmemiz için gerekli değildirler.

Kant, vahyedilmiş din ve doğal dini daha açık-seçik bir şekilde birbirinden ayırma-ya; aynı zamanda doğru dinin ölçütünü netleştirmeye çalışır. Ona göre, vahyedilmiş dine inananlar şöyle bir örgü içinde düşünürler: Her ne kadar bütün dinlerin özü ilahi emirler olarak insanların ödevlerini gerçekleştirmesini içeren subjektif faaliyetlerden oluşuyorsa da şayet bu emirlerin ilahi olduğu bilinemiyorsa onları ödevlerimiz olarak kabul etmemiz mümkün değildir. Sonuç olarak böyle bir problem sadece vahye veya teolojiye dayanan bir dinle çözülebilir. Kant, söz konusu kıyasın anlamının açık olduğunu; bunun da ahlakın temeli olarak içimizdeki ahlak yasasına ve akla güvenemeyeceğimiz manasına geldiğini iddia eder. Kant'a göre, teolojiye dayanan bir ahlak anlayışını savunmak aynı zamanda yanlış bir din tehlikesine de açık olmak demektir. Üstelik bu dinin karakteristiği onda "öğrenilme" zorunluluğunun bulunması; yani ancak insanlar arasında yayılarak öğrenilmiş veya öğretilmiş olmasıdır. Kant, öğrenilen ve öğretilenin tarihe dayandığını; dolayısıyla da onun objektif ve evrensel olamayacağını savunur.⁴⁸ Bilindiği üzere Kant için doğru din ahlaki yasaya dayanır ve evrenselidir. Şayet ahlaki eylemler ve ahlaki ödevler vahyedilmiş dine dayandırılırsa, burada akla ihtiyaç duyulmasına gerek kalmaz; tamamen dogmatik sebeplerden dolayı vahyedilmiş bir dini takip edilmiş olur. Kant'a göre, bize yapılması söylenen şeyi yapmamız; aklımıza ve içsel kanunumuza itaat değil, bize kabul ettirilmiş olana itaattir. Burada bizler ne özgürlüğümüzü ne de otonomluğumuzu açığa vurabiliriz. Bu sadece bizim "vesayet (tutelage)" altında olduğumuzu gösterir; başka bir şeyi değil. Kant, söz konusu vesayet altında eylemlerimizin nasıl iyi olduğu veya eylemlerimizin iyi olabilmesi için onları ne derecede gerçekleştireceğimizin problemlili bir hal alacağını iddia eder ve ödevlerimiz sadece vahiy vasıtasıyla Tanrı'nın bir emrinin bilinmesinin bir sonucuysa eylemlerimizin akıl ve ahlaki iyilikten yoksun olacağını savunur. Kısacası Kant'a göre, vesayete dayalı bir anlayış ancak "kalbe zıt" radikal bir kötülüğün yansıması olabilir.⁴⁹

İşte bu bağlamda Kant'ın inandığı ve doğru din olarak kabul ettiği dini anlayışa ulaşırız: "Biz bir şeyin ödev olduğunu ahlak kanunlarına dayanarak ilahi bir emir olarak biliyorsak, sonuç da biz başlı başına ahlak ve akla sahip bir dine dayanmış oluruz. Bu bizim ahlakımıza rehberlik açısından akıl ve ahlak yasasından güç aldığımız anlamına gelir. Doğal[rasyonel] dinin temel karakteristiği 'onun herkes tarafından akıl vasıtasıyla kavranabilmesidir'. İşte bu anlamda, doğal din vahye dayanan din gibi akidelerin öğretilmesi veya öğrenilmesini gerektirmez ve dolayısıyla subjektivizmden uzak olup evrenselidir; ona her akledebilir kişi ulaşabilir".⁵⁰ Görüldüğü üzere Kant tarihe bağımlı özel vahyin ve vahyedilmiş dinin gerek ahlak gerekse evrenselleştirilebilme bakımından sorunlu olduğunu söylemekte, kaynağı ahlak olan rasyonel bir dinin savunusunu yapmakta ve kendi dinini *ahlaki ödevlerimizin ilahi emirler olarak anlaşılması* şeklinde tanımlamaktadır. Kanaatimizce problemde tam bu noktada çıkmaktadır. Yani Kant'ın

⁴⁸ Kant, 1996a, s. 160-164.

⁴⁹ Kant, *What is Enlightenment?*, s. 1-3. "Tutelage is man's inability to make use of his understanding without direction from another."

⁵⁰ Kant, 1996a, s. 154-155.

doğal (ahlak) dini, bizzat kaynak olarak ahlaki görüyor ve burada bizler Tanrı fikrinin de vahyedilmediğine inanmıyorsak; nasıl oluyor da *ödevlerimizin ilahi emirler* olduğunu savunabiliyoruz. İşte bu bağlamda Schopenhauer'un Kant'a çok ciddi bir eleştiri yönelttiğini görüyoruz: "Kant ahlaki teolojiden ve mutlulukçuluktan arındırmak üzere yola çıkmış; ancak bunda başarılı olamamıştır. Başarılı olamamıştır çünkü yeni bir ahlak temellendirme iddiasıyla kullandığı terminoloji büsbütün teolojiye aittir. Bizim nazarımızda o, felsefi yanlışların derin belki de hiç doldurulamayacak olan dipsiz uçurumuna yuvarlanmak durumundadır, çünkü bu etik temelsiz bir faraziyeden ve teolojik ahlakın kılık değiştirmiş halinden ibarettir".⁵¹

Kant'ın ahlak temelli bir teolojiye ulaştığı açıktır. Kant, ahlakın din vasıtasıyla Tanrı fikrine kadar genişletilebileceğini söylerken, burada onun kastettiği kesinlikle vahyedilmiş dindir. Bu genişleme içerisinde ahlak merkeze/temele oturtulmakta ve Tanrı fikrine kadar gidilmektedir. Bununla birlikte Kant, Tanrı fikrinin sadece ahlaka dayalı bir teolojiyle sunulmadığının da farkındadır. O, Tanrı fikrinin vahyedilmiş önermeler içerisinde kutsal hikâyeler, pratikler ve ritüeller şeklinde de ortaya konulduğunu; onların insanlar tarafından olumlu bir şekilde değerlendirilebileceğini de düşünmektedir. Bununla birlikte Kant'ın göstermeye çalıştığı en önemli şey vahyedilmiş dinin ahlaki mükemmelliğe götürmediği veya götürmeyeceğidir. Gerçekte vahyedilmiş din, yanlış bir din olma tehlikesiyle her zaman karşı karşıyadır. Aynı şekilde doğal/rasyonel dinin de bizi her zaman ahlaki mükemmelliğe götürmeyeceği unutulmamalıdır. Şayet sadece ahlaki sınırlar içerisinde saplanır kalırsak; o zaman bütün *ödevlerimizi ilahi emirler* olarak kabul etmemiz mümkün olmayacaktır. Bu yüzden ahlaki mükemmelliğe ahlaki sistemimizi teolojiye ve dine doğru genişletmekle ulaşılabilir. Tabii ki burada öncelik ahlaki *ödevler* üzerinde olmalı; yani ahlak eklenilmiş/parerga durumda olan vahye ilk kaynak olarak hizmet etmelidir. Kısacası; Kant'a göre, ahlak ve vahiy ancak bahsedilen tarzda çalışırlarsa salt aklın evrensel dinine veya ahlaki mükemmelliğe ulaşılabilir.⁵² Bu aynı zamanda Kant'ın vahyedilmiş veya kurumsal dine bir ahlak zemini kazandırma ve onu içinde barındırdığı hurafelerden temizlemek anlamına da gelmektedir.

Kant, vahyedilmiş dinin eksik yanlarından birinin yukarıda da değinildiği üzere tarihle bağıntısallığında buluyordu. Bununla birlikte kanaatimize göre, Kant tarihsel olanın ve tarihsel vahyin neredeyse değersiz olduğunu söylerken onu tam anlamıyla reddetmemekte/reddedememektedir. Çünkü doğal din (ahlaka dayanan), şayet yaşayan insanın dini olacaksa ya da olmalıysa, onun insanlar tarafından tarihin belirli bir anında öğrenilmesi gerekecektir. Aynı şekilde söz konusu din/doğal din, insanlar arasında yalnızca geleneksel veya tarihsel inanç vasıtasıyla yayılabilecek ve güç kazanacaktır. Kant, söz konusu sıkıntının farkındadır; o tarihsel olanın ahlak felsefesinin gelişimine sağladığı katkıyı hiçbir zaman inkâr etmez. Bununla birlikte kutsal metnin yorumunun içimizdeki Tanrı yorumladığı zaman otantik olacağını, bizim karşıımızdaki kimseyi bile kendi

⁵¹ Özkan, 2006, s. 350-351.

⁵² Kant, 1996a, s. 155.

anlamamız ve kendi aklımız yoluyla anlayabileceğimizi söyler.⁵³ Kısacası Kant, tarihsel olanın ilahi olup olmayacağı kararının da akılla verilebileceğine inanmaktadır.

2.4. Kutsal Kitap Yorumu ve Doğru Din

Kant'a göre, Kutsal Kitabın anlaşılması ve yorumlanmasında aklın kullanımı ve Kutsal Kitabın rasyonel ölçütlere göre değerlendirilme çabaları teologlar tarafından şu şekilde eleştiriye tabi tutulur: Vahiy olarak Kutsal Kitap akılla değil bizzat kendi terimleri içinde yorumlanmalıdır; çünkü onun bilgisinin kaynağı akıldan başka bir şeyi de kapsar. Kant'ın teologların eleştirisine bir dereceye kadar katıldığını fakat genel bağlamda tam aksi istikamette düşündüğü görülmektedir. Kant, teologların itirazlarına bir dereceye kadar katılır; çünkü Kutsal Kitap ilahi vahiy olarak kabul edildiği için onun teorik yorumunu yapmak mümkün değildir. Bununla birlikte Kant, teologların itirazına genel bağlamda katılmaz; çünkü o söz konusu Kitabın rasyonel kavramlara göre pratik bir tarzda yorumlanabileceğine inanmaktadır. Çünkü Kant, tecrübenin sağladıklarının bize bir vahyin ilahi olup olmadığını asla göstermeyeceği/gösteremeyeceğini; onun ilahiliğinin ölçütünün ancak akıl (pratik akıl) ile Tanrı hakkında bildirilenler arasındaki uygunlukta bulunabileceğini iddia eder.⁵⁴

Teologlara göre, bir teori her zaman pratik olan şeyden önce gelmelidir ve şayet söz konusu teori vahyedilmiş bir doktrin ise bu bizi kendisine uymayı mecbur kılan Tanrı iradesinin niyetini içerecektir. Bu yüzden bu teorik önermeler içerisinde imanın bizzat zorlayıcı olduğu ve onlara tabi olmaya kuşkuyla bakılmaması gerektiği savunulur. Kant, böyle bir düşünce örgüsünün kurumsal teolojinin neredeyse resmi bir açıklaması olduğunu ve burada emirlerden daha fazlasının olduğunu söyler. Kant'a göre, kilise mensupları vahyedilen şeylerin hakikatini kavramadan doğmaları hakikat kabul etmektedirler. Kant, böyle bir düşüncenin iman olamayacağını; çünkü bizzat onun (vahyedilen şeyin) hakikatini kavramadıkça dini imana ulaşılamayacağını iddia eder. Kant, kurumsal teolojinin bir ikilem içerisinde olduğuna inanır. Zira kurumsal teoloji ya inandığı şeyleri yine inandığı doğmalara dayanarak; ya da kendisi dışında (doğmaların dışında) başka bir şeye müracaat ederek doğrulayacaktır. Kant'a göre, bir şey yine kendisiyle onaylanamaz; çünkü bu totolojidir. O, kurumsal teolojinin vahyedildiğine inanılan emirlerin ilahi olduğunu doğrulamak için totolojiden kaçarak başka bir şeye yani tarihe müracaat ettiğini belirtir. Elbette metnin ilahi olduğunu ispat için tarihi ölçüt olarak kullanmak mümkündür; fakat Kant, tarihin ilahi vahye geçmek ve onaylamak için yetkili olmadığı kanaatindedir.⁵⁵ Dolayısıyla sonuç olarak Kant'a göre, dini imanın sadece ahlaki değerlerden hareketle kabul edilebileceğini veya reddedilebileceğini söyleyebiliriz. "Sadece ahlaka dayanan yani içimdeki Tanrı'yla yapılan bir yorum gerçekten otantik olandır; çünkü O, bize aklımız ve anlamamızı vasıta kılarak konuşmazsa hiçbir şey anlayamayız. Onlar salt ahlaki kavramlar olduğu kadar aklımızın da kavramlarıdır; bu yüzden yanılmazdırlar; dolayısıyla bizler işte o zaman bize bildirilen bir öğretinin ilahi olduğunu kabul edebiliriz".⁵⁶

⁵³ Kant, 1996c, s. 7:48

⁵⁴ Kant, a.g.e., s. 7:46.

⁵⁵ Kant, 1996c., s. 7:46-47.

⁵⁶ Kant, a.g.e., s. 7: 48.

Kant, dinle ilgili bu düşüncelerinden dolayı özellikle de Hıristiyanlıkla ilgili görüşlerinden ötürü Prusya Kralı tarafından ciddi şekilde eleştirilir ve söz konusu düşüncelerinden vazgeçmesi ya da yazmaması istenir: “Çok yüksek Zatımız uzun bir süredir felsefenizi Kutsal Kitap ve Hıristiyanlığın ana temel öğretilerinden kimilerini çarpıtmak ve değersizleştirmek için nasıl kötüye kullandığınızı, bunu özellikle *Salt Aklın Sınırları İçersinde Din* başlıklı kitabınızda ve daha az olmamak üzere başka küçük denemelerinizde nasıl yapmış olduğunuzu rahatsızlıkla görmüştür”.⁵⁷

Kant Kral’a cevaben “Ben dinle her türlü kamuoyunu aydınlatma kaygısından uzak olarak ilgileniyorum” der ve Prusya Kralı ölüncüye kadar dinle ilgili düşüncelerini yazmaz. Bununla birlikte onun Prusya Kralı öldükten sonraki yazılarının neredeyse tamamının dini konular üzerinde olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kant, artık din hakkındaki yaklaşımlarında daha nettir: Ona göre, İncil ve Kutsal kitaplara dayalı iman tarihsel inancı içerir ve Kutsal Kitap hikâyeler manzumesinden başka bir şey değildir. Kant, şayet Tanrı’nın insanla konuştuğuna gerçekten inanılıyor ve savunuluyorsa, insan bu konuşmanın bir Tanrı konuşması olduğunu nereden ve nasıl bilmektedir? diye sorar ve kararını şu şekilde verir: “İnsanın duyumları ile sonsuz kavraması imkânsızdır ve O’nu duyumlanabilir [aynı zamanda duyumsanabilir] varlıklardan ayırması da imkânsızdır; kısacası bu gibi şeyleri tanımak mümkün değildir”.⁵⁸ Kant, işitildiği iddia edilen sesin Tanrı’nın (sesi) olmadığından kesinlikle emin olabileceğimizi ve bunun psikolojik olarak mümkünse de aklın kategorileri açısından imkânsız olduğunu belirtir.

Kant’ın Kutsal Kitabın yorum kurallarıyla ilgili felsefe ve teolojinin birbirine karşıt yaklaşımlarını “yükselen bir çığlık” nitelemesiyle ifade eder. O, *Fakültelerin Anlaşmazlığı/The Conflict of Faculties* eserinde felsefe fakültesinin haddi olmadan İncil teologlarının işine karıştığını, aynı şekilde teologların da felsefe fakültesine müdahil olduğunu belirtir: “Şayet İncil teologları kendi amaçları için akli kullanmada durmayacaklarsa, felsefi teologlar da kendi önerilerini teyit etmek [sağlama bağlamak] için İncili/Kutsal metni kullanmadan geri kalmayacaklardır”.⁵⁹

Kant, felsefecilerin Kutsal Kitap yorumlarının alegorik ve mistiksel olduğu; bu yüzden de Kutsal Kitabın hiçbir zaman felsefi bir temele sahip olmadığını/ olamayacağını iddia ettiklerini belirtir. Kant, burada söz konusu iddianın birinci kısmına katılmakta fakat ikinci kısmındaki felsefi temele sahip olmamalıktan dolayı yapılan eleştiriyi kabul etmemektedir. Şayet Kutsal Kitabın bilgi verici önermelerden neden oluşmamış olduğu, gerçekte felsefi yani sentetik a priori türünden bilgiler içermesi gerektiği iddia

⁵⁷ Kant, *a.g.e.*, s. 7:6. Önsözden naklen. Kant’ın dinle ilgili görüşlerinden dolayı yapılan eleştirilerden dolayı kendisini Eyüp’e benzetir. Kant, *On The Miscarriage of All Philosophical Trials in Theodicy*, Çev. George Giovanni, (Religion and Rational Theology içinde), Cambridge University Press, Cambridge, 1996d, s. 8:266-267. Ayrıca Bkz. çevirenin önsözü. Kant’ın Mendelssohn’a yazdığı bir mektupta yazma yasağı ve dinle ilgili olarak söylediği şu sözler oldukça ilginçtir: “Hiç kuşkusuz, olanaklı en açık kanı ile düşündüğüm ve sevindiricidir ki hiçbir zaman söyleme yürekliliğini gösteremeyeceğim çok şey var; ama hiçbir zaman düşünmediğim bir şeyi söylemeyeceğim.” Bkz. Kaufman, *İnsanı Anlamak*, Çev. Aziz Yardınlı, 2. Baskı, İdea Yay., İstanbul, 1997, s. 162.

⁵⁸ Kant, 1996c, s. 7:63.

⁵⁹ Kant, 1996c, s. 7:45

ediliyor; bu Kant'ın eleştirdiği dogmatik inanç ya da inançsızlığa yönelişi ifade eder. Dolayısıyla da Kant'a göre, Kutsal Kitabın felsefi bir temele sahip olmaması bir eleştiri konusu yapılmamalıdır; şayet bizler onları sembolik hikâyeler toplamı olarak görmüyorsak eleştirilmeliyiz. Kanaatimizce bu bağlamda Schiller'in Kant hakkında söyledikleri doğrudur; "Evet Kant dinsel dogmalara ve Kutsal Kitabâ karşı tamamen bağımsız bir tutum içindedir; öyle ki o, dinsel metinlerle Grek filozofları ve şairlerinin kendi mitolojileriyle uğraştıkları tarzı anımsatan serbest bir tarzda uğraşmaktadır".⁶⁰

Kant, Kutsal Kitabın ve vahyedildiğine inanılan bir dinin doğruluğunun ölçütünü aynı ilkeye, yani ahlaka dayandırır. Ona göre, Kutsal Kitap ve herhangi bir din bize ahlak kanununa zıt bir şeyi emrediyorsa söz konusu kitap ilahi bir kitap, din de doğru bir din değildir. Kant'ın ifadeleriyle nasıl "heybetli bir hayalet" önemsizse; onlar da tıpkı o şekilde önemsizdir ve bir yanılsama ya da "illüzyon"dan ibarettirler. Kutsal Kitap ve dinin ölçütü olarak ahlakın belirleyici kılınması; bazı dinler için ciddi problemler oluşturmakta ve bu problemler bizi vahiyssel önermeler bütünü olduğuna inanılan Kutsal Kitapların literal olarak okunulmaması gerektiğine sevk etmektedir. Kısacası Kutsal Kitapların bizleri ahlaki eylemlere teşvik eden ibretli hikâyelerin oluşturduğu sembolik bildirimler ya da işşalar olduğu kabul edilmektedir. Kant'ın dinin doğruluğunun ölçütü olarak taviz vermez bir şekilde ahlak yasasını onaması, şayet vahyedilen önermeler "literal" olarak kabul edilirse; onun en mükemmel din gördüğü Hıristiyanlık için de ilginç sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir: "Burada onu değerlendirme tarzında [da] birçok zorluklar vardır".⁶¹ Mesela Tanrı tarafından Hz. İbrahim'e oğlunu kurban etmesinin emredilmesi, herhalde Kant'ın din felsefesi bağlamında meseleye yaklaşacak olursak ahlak dışı bir emir olup kabul edilebilir bir şey değildir. Çünkü Kant'ın ahlak ölçütü "İster kendi öz kişiliğinde isterse bir başkasının kişiliğinde olsun, insanlığı hiçbir zaman salt bir araç olarak değil ama her zaman aynı zamanda bir gaye görerek davran"⁶² buyurmakta, insan öldürmenin kim emrederse emretsin ahlaki bir davranış olmadığını koyutlamaktadır.

Sonuç

Kant, doğru dinin içimizdeki ahlak yasasının veya içimizdeki Tanrı'nın emrettiklerine uymak olduğuna inanmakta; doğru dinin ölçütü olarak kendisi dışında başka bir şeye dayanmayan "ahlak"ı kabul etmektedir. İçinde gizem taşıyan tüm dinler insanı ahlaka yöneltmelidir; şayet herhangi bir din görünürde olan ritüel ve biçimsel davranışlara takılıp kalırsa (doğru) dinin özünden uzaklaşılır ve insanlara kötü bir hizmette bulunmuş olur. Kant'a göre, dinin özü insanı ahlaklı veya "iyi insan" yapma projesidir; bu yüzden insanı ahlaka sevk eden dinler doğru dine ulaşmak/ulaştırmak için yararlı olup bir kenara atılmamalıdır. Fakat din kaynak olarak ahlak dışında bir şeye (vahye) dayandığı müddetçe her zaman hataya düşme tehlikesine açık olacaktır. Dolayısıyla bu hataya düşmemek için vahyedildiğine inanılan metinleri veya Kutsal Kitapları da "ahlaki yasamız" perspektifinden anlamalı ve yorumlamalıyız. Ahlak, dinin ölçütü olduğu sürece

⁶⁰ Cassirer, 1996, s. 415.

⁶¹ Kant, 1996c, s. 7:63.

⁶² Kant, 1982, s. 46.

din adına yapılan hurafelerden kurtulur; doğru dinin tamamlanma "ümidi"yle geleceğe yönelebiliriz.

ABSTRACT

This article is an attempt to clarify the foundations that may have effect upon Kant's philosophy of religion, and to specify the main characteristics of his philosophy of religion. In order to establish the criterion laid out by him for a true faith/religion, we tried to examine his views about natural religion, theology, revelation, belief, and The Bible. His attempt to fuse religion and morality might be summarized as follows: Given the moral foundations in ourselves, all duties are also the divine commands. In short, he maintains that morality leads us to the very foundations of religion, and religion takes us to the purpose of morality; however, the authority of practical reason is undisputable.

Key Words: True religion, moral, God, Kant, revelation, theology, history.

KAYNAKÇA

- Brinton, Crane, "Enlightenment", *The Encyclopedia of Philosophy*, Ed. Paul Edwards, V. 1-2. Macmillan Pub., New York, 1967.
- Cassirer, Ernst, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, Çev. Doğan Özlem, 2. Baskı, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1996.
- Copleston, Kant, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1989.
- Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1982.
- _____, *An Answer to the Question: What is Enlightenment?*, eserver.org/philosophy/kant
- _____, *Arı Usun Eleştirisi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 1993.
- _____, *Eğitim Üzerine*, Çev. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- _____, *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, Çev. Seçkin Cılızoğlu, Havass Yayınları, İstanbul 1982.
- _____, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, Çev. İoanna Kuçuradi, Yusuf Ömek, 2. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1995.
- _____, *Lectures on The Philosophical Doctrine of Religion*, Çev. Allen W. Wood, Cambridge University Press, Cambridge, 1996b.
- _____, *On The Miscarriage of All Philosophical Trials in Theodicy*, Çev. George Giovanni, Cambridge University Press, Cambridge, 1996d.
- _____, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk,- Füsün Akatlı, 3. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1999.
- _____, *Religion Within The Boundaries of Mere Reason*, Çev. George di Giovanni, Cambridge University Press, Cambridge, 1996a.
- _____, *The Conflicts of The Faculties*, Çev. Mary J. Gregor ve Robert Anchor, Cambridge University Press, Cambridge, 1996c.
- Kaufman, *İnsanı Anlamak*, Çev. Aziz Yardımlı, 2. Baskı, İdea Yay., İstanbul 1997.
- Macquarrie, John, "Pietism", *The Encyclopedia of Philosophy*, Ed. Paul Edwards, V. 5-6, Macmillan Pub., New York, 1967.
- Özkan, Senail, *Schopenhauer*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2006.
- Paulsen, Friedrich, *Immanuel Kant, His Life and Doctrine*, Çev. J.E. Creighton and Albert Lefevre, Kessinger Publishing, Whitefish, 2007.
- Stumpf, Samuel Enoch, *Philosophy:History&Problems*, 5. Baskı, New York, 1994.
- Wallace, William, *Kant*, Batoche Books, London, 2000.
- Waterhouse, E.S., "Pietism", *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Ed. James Hasting, V. 10, T&T Clark Ltd., Edinburg, 1994.